

Uvod

Razvoj jevrejskog identiteta

*„Jedino zajedno možemo da unapredimo ovaj svet.
Nećemo uspeti u tome podeljeni.“*

Burt Šuman, glavni progresivni rabin Poljske, 2009.

Kada sam odlučio da napišem ovu knjigu, namera mi nije bila da kumanjim značaj vere. Jasno mi je da je još pre nekoliko desetina hiljada godina čovek osetio potrebu da razvije predstavu o višoj sili kojoj bi se dobrovoljno potčinio. Verovanje u nešto zajedničko i ujedinjuće je osnovni aspekt ljudske prirode. Ova knjiga nije pokušaj da se protivreči toj ideji, već pre da se ona dublje razume.

Moj cilj je da ponudim novi način posmatranja i da skrenem pažnju na nasleđe neprestanog straha i mržnje između tri svetske avramske religije. Zar sam strah ne bi bio dovoljan da stvori jedinstvo među verujućima? Strah od nepoznatog, od drugačijeg, od samoće, od bespomoćnosti, od boli, od smrti? Mržnja nije naš prirodni instinkt. Mržnja se uči, ohrabruje i usmerava. Biblija je prepuna primera gde Bog seje osvetu, neprijateljstvo, egzekucije i nasumično ubija. Jevrejski Bog je osvetoljubivi, užasni Bog koji uporno odobrava nasilja nad čovečanstvom. Nezadovoljan onim što je stvorio, on nemilosrdno potapa ljudska bića i ostala stvorenja, osim Noja, njegove porodice i po par životinja iz svake vrste. Kasnije osuđuje dva kraljevstva, Sodomu i Gomoru, na strašno uništenje vatrom i sumporom. A to je tek početak biblijskog krvoprolića.

Hrišćanstvo nije izmislilo zlo; ono ga je unapredilo zločinima prema judaizmu, vršeći nasilje i mučno ubijajući stotine miliona Jevreja,

suhrišćana i drugih koji se nisu povinovali njihovim naredbama. Ova dogma, međutim, nije nalagala da svi Jevreji budu uništeni, već da se njihovo postojanje sačuva kako bi svedočili drugom Hristovom dolasku i kako bi prihvatili Isusa kao svog Mesiju.

Islam je dodatno razvio i nadmašio zlo, koje je svakako već napredovalo. U svetim poukama, hadisima, stoji da Sudnji dan neće nastupiti „sve dok muslimani ne savladaju Jevreje, kada će se Jevrejin skrivati iza kamena ili drveta – a isti taj kamen i to drvo će uzviknuti: 'O muslimanu, evo ga Jevrejin iza mene, dođi i ubij ga“

Dokle će predvodnici avramskih religija verovati da mogu da obmanjuju vernike, koji su sve obrazovaniji i, u sadašnjem informacionom dobu, sve informisaniji?

Vodeće istočne religije i filozofije: budizam, šintoizam, hinduizam, konfučijanizam i druge, nastavljaju da se razvijaju u miru. Japan je pre četiristo godina zabranio katoličanstvo. Ovo je bio znak da ni islam ne bi bio dobrodošao. Sve od tada u Japanu postoji verski sklad, što ne može da se kaže za Indokinu, Indoneziju, Koreju, Filipine i druge azijske zemlje, koje nisu uzele Japan za primer.

Biblija će, naravno, i dalje postojati, ali opstanak avramskih religija biće moguć jedino ako se usvoje humanija i prosvećenija tumačenja i prihvate temeljne reforme.

Više od veka pre hrišćanske ere, Jevreji su beznadežno iščekivali dolazak Mesije, koji im je, kako su verovali, obećao Bog. Sanjali su da ponovo prožive slavno doba kralja Davida i kralja Solomona - san koji je vremenom postajao sve sjajniji. Sumeri, Asirci, Vavilonci, Persijanci, Grci, i konačno Rimljani, su do granice uništenja, pregazili, porobili, preopterili porezima Jevreje Judeje i Samarije. Jevreji su bili verni svom jedinom Bogu, ali i toliko podeljeni u načinu na koji ga obožavaju, da nisu bili u stanju da se ujedinjeno bore protiv svojih napadača. Okolnosti u kojima se danas nalaze podsećaju na ta burna vremena.

Tada su bili podeljeni na sadukeje, fariseje, irodovce, skribe, samarićane, zilote, sikare, esene i nekoliko drugih sekti. Pre Drugog svetskog rata bili su podeljeni na cioniste, bundiste, ortodoksne, liberalne, neologe, ateiste, komuniste i haside (koji se dalje dele u još nekoliko hasidskih

sekti). Ko su Jevreji danas: mesijanski Jevreji (koji prihvataju Hrista), Naturei Karta (fanatični anti-cionistički pokret za ukidanje Države Izrael), ultra-ortodoksni, ortodoksni, hasidi (i njihove brojne sekte), konzervativni, progresivni, rekonstrukcijski, sekularni ili ateisti? I da naglasim ponovo: ovakva podeljenost ne ide u prilog opstanku Jevreja. Podeljeni među sobom i neprijateljski nastrojani jedni prema drugima, današnji Jevreji su, kao što su bili i tada: bez vođstva.

Moramo da se vratimo na odlomak iz Biblije koji je, još od starog Vavilona, služio kao jevrejski *raison d'être*¹. U Tori, Bog kaže Jevrejima: „Nije dovoljno da budete moje puke sluge. Vi vodite preživeli izraelskih plemena, ali morate činiti više od toga. Postavio sam vas ovde i zbog drugih naroda; moje moći morate koristiti za spasenje svih na Zemlji.“ Od kada Jevreji postoje, njihov osećaj svrsishodnosti dolazi od ove zapovesti: da doprinose čovečanstvu tako što će predstavljati primer vrline. Najvažniji zadatak jevrejskog identiteta jeste da budu od pomoći celom čovečanstvu. Neslaganja oko toga kako upražnjavaju religiju, ili to što u nekim slučajevima odbijaju da je upražnjavaju, služe da, više nego ikada ranije, pomrače najznačajnije osobenosti jevrejskog identiteta. Čini se da Jevreji lako gube iz vida najdragoceniji način na koji mogu da prigrlje svoje jevrejsko nasleđe, a to nikada nije proizilazilo iz načina na koji obavljaju svoje rituale, već iz načina na koji ispunjavaju obećanje svojih biblijskih predaka - da budu dobri ljudi.

Jevreji su vekovima razvijali stav koji ih je vodio do razumevanja njihove misije. To razumevanje se produbljivalo kroz vreme, svaki put kada su težili da na najbolji način ispune ove zapovesti. I drevna jevrejska mudrost je dugo pozivala Jevreje da učine ovaj svet boljim mestom za život. Jedna od najistaknutijih jevrejskih izreka, *Tikkun Olam*² (obnoviti svet), zahteva od Jevreja da ove odgovornosti shvate kao način primanja dara života. Oni prihvataju svoju moralnu odgovornost prema čovečanstvu time što se obavezuju na pristojnost u svemu što rade. To se vidi u velikim i skromnim delima milosrđa, u težnji ka znanju,

¹ (franc.) razlog postojanja (Prim. prev.)

² Jevrejska ideja o tikun olamu ili metafizičkom konceptu o reparaciji sveta, pristupu životu i životnoj sredini što je i bukvalni prevod ove fraze. (Prim. prev.)

kojim mogu unaprediti svet i obrazovati ljude, u odgovornosti da obrazuju svoje potomke i, možda iznad svega, u stalnoj svesnosti o tome kako njihovi postupci utiču na druge.

Jednom ujedinjeni, jevrejski kvaliteti mogu biti ugroženi zbog nesloge i ravnodušnosti među brojnim granama judaizma. Ne tako davno, jevrejski identitet je bio potpora drugim oblastima jevrejskog života. Iako je biti Jevrejin, često ograničavalo mogućnosti koje su se nudile, takođe je, upravo kao rezultat toga, omogućavalo čvrsto razumevanje porekla i identiteta. Biti Jevrejin značilo je truditi se i obavljati sve "na jevrejski način", što je samo ojačavalo osećaj časti.

Milenijumima stari principi i učenja su zvezda vodilja jevrejskog delanja, nudili su osećaj značenja i svrhe i bili način da se ponosno prigrli jevrejsko nasleđe. Biti Jevrejin, takođe je značilo otkrivanje najdubljih i najličnijih osobenosti sopstvenog karaktera. Dobar Jevrejin je težio da iskoristi najbolje od svog nasleđa kao sredstvo za ostvarivanje svojih potencijala.

Bez smisla za jedinstvo, Jevreji sadašnjih i budućih generacija, mogu lako izgubiti iz vida lepotu koja se nalazi u njihovim bićima i umesto toga, mogu da postanu plen sitnica koje ih razdvajaju. Moraju da se zapitaju: ako Jevreji postanu nesposobni da neguju ponos među sobom, kako će onda moći da izvuku pouke iz prošlosti? Ukoliko se unutarverski dijalog zanemari ili nastavi kao do sada, onda su Jevreji osuđeni da izgube iz vida biblijsko obećanje da će unaprediti svet.

Ova knjiga nije katalog optužbi i predrasuda prema Jevrejima, koje su doživljavali od pamtiveka. U svaki događaj opisan u ovoj knjizi, utkani su kvaliteti koji su dozvoljavali Jevrejima da se uspešno suoče sa izazovima i opstanu.

Nedostatak sloge ne pretil samo jevrejskom jedinstvu, nego i sadašnjem i budućem sveopštem dobru, koje Jevreji mogu i treba da čine. Na kraju krajeva, gubitak tog dobra, bi mogao da bude najveći gubitak za sve nas.

PRVI DEO

Prvo poglavlje

Od judaizma do hrišćanstva i nazad

„Kraj putovanja nije i njegov završetak.“

Gaj Gavriel Kej, 2010.

Rodio sam se u Ternopolju, u Poljskoj, u gradu istorijske oblasti Austroугarske Galicije, a u blizini tadašnje sovjetske granice. Stanovništvo, od oko pedeset hiljada žitelja, je bilo podjednako podeljeno na katoličke Poljake, Jevreje i Ukrajince. Bila je to napredna zajednica i moji preci po ocu su generacijama živeli u toj oblasti.

Moj otac je bio prehrambeni tehnolog i sposoban preduzetnik. Takođe je bio i vrlo nadareni matematičar, svirao je na violini i govorio nekoliko jezika, uključujući nemački. Moja majka je rođena u Radomu, oko sto kilometara južno od Varšave, u staroj rabinskoj porodici, Kacenenbogens, čiji koreni datiraju još od šesnaestovekovne Poljske. Kasnije se, sa svojom porodicom, preselila u Krakov, gde je i odrasla.

Tada su bogate jevrejske porodice u Evropi posebno vodile računa o obrazovanju svojih kćeri, da bi im obezbedile bolju „priliku za udaju“. Nemačka izreka objašnjava šta se zahtevalo od poželjne jevrejske neveste: *„Zwei Sprachen und Klavier“* – dva jezika i klavir. Moja majka je tečno govorila četiri jezika, hebrejski je znala dobro, i svirala je na klaviru i mandolini. Moj otac bi sve očarao svojom pameću i humorom.

Zaljubili su se prilikom prvog susreta. Tada su saznali da su rođeni istog dana, 17. novembra. Moja majka je imala samo dvadeset jednu, a moj otac dvadeset četiri godine. Venčali su se 1931. godine, ubrzo potom se, 1932. godine, rodio moj brat, a zatim i ja, 1936.

Vodili smo veoma ugodan život. Moji roditelji su smatrani stubovima lokalne jevrejske zajednice i ponosili su se time što su održavali bliske društvene odnose sa ternopoljskom elitom, u koju su spadali visoko rangirani članovi aristokratije, sveštenstva i vojske. Živeli smo, po tadašnjim, a i sadašnjim merilima, u jednoj od najboljih kuća, u jednoj od najlepših ulica u gradu. Iako smo odrasli u prilično malom gradu, moj brat i ja smo naučili francuski pre nego što smo progovorili poljski i nemački (iako su moji roditelji međusobno govorili nemački). Moj brat i ja smo paradirali u dečjim kolicima, koja su bila najnoviji i najmoderniji model, kupljena u Beču i isporučena u Ternopolj. Ukratko, živeli smo ušuškani u čauri blagostanja i ugleda. Gledajući unazad, vodili smo srećan, ako ne i snobovski život. Sa ove distance, od skoro jednog veka, ne mogu a da se ne nasmešim kada pomislim na te razmetljive godine.

1937. godine, Adam Pjasecki, poljski kralj čokolade u to vreme, je čak iz Krakova, došao u Ternopolj, da se vidi sa mojim ocem kako bi razgovarali o poslovnim prilikama. Dobro su se poznavali, jer je Pjasecki ranije saradivao sa mojim dedom sa očeve strane. Pjasecki je pitao mog oca da li bi išao u Sjedinjene Američke Države, kao njegov partner koji bi otvorio fabriku čokolade, koristeći njegove recepte. Uverio je mog oca da s finansijske strane ne bi morao ni o čemu da brine.

Dok su razmišljali o poslovnoj ponudi, moji roditelji su razmatrali mogućnosti života u Americi. U njihovim razgovorima su se pominjali izrazi poput: „mafija“, „siromašan“ i „carstvo polnih bolesti“. Smatrali su da imamo lep život u Ternopolju i moj otac, talmudista, je znao da Talmud preporučuje da se veoma pažljivo razmisli i da se ispitaju okolnosti pre nego što se napusti udoban život zarad sna o većem bogatstvu. Odlučili su da odbiju ponudu Pjaseckog.

Dve godine kasnije, bili smo zarobljeni bez izgleda za izlaz. Rusi su prešli poljsku istočnu granicu u septembru 1939. godine i mi smo se, preko noći, našli u drugom svetlu. Dvadeset meseci kasnije, napali su Nemci. Život nam se potpuno preokrenuo i postao nepodnošljiv. Nije prošlo ni godinu dana, a mi smo se krili u improvizovanom bunkeru, koji je bio toliko mokar da se jasno sećam kako su se zidovi sijali od vlage. Bio je dug tri, širok dva i visok dva metra - rupa iskopana u tvrdoj

glini ispod podruma. Skrivala nas je poljska katolička porodica koja je živela u kući iznad.

Važno je da sada naglasim koliko je veliki uticaj imao Talmud na donošenje odluka mog oca. Veliki deo njegovih finansijskih uspeha mogao bi da se prati po učenjima ove knjige od suštinske važnosti. Ova činjenica bi bila samo puka napomena, da njegovo brižljivo praćenje uputstava iz Talmuda, nije spasilo naše živote. Iz ove knjige kanona jevrejske mudrosti, moj otac je naučio da poslovni čovek mora da podeli svoje bogatstvo na tri dela: trećinu na robu kojom bi trgovao, trećinu na nekretnine povezane za posao i privatni posed, i trećinu da drži u gotovini. U to vreme i u tom delu sveta, gotovinom su se smatrali zlatnici (najbolje američke kovanice od dvadeset dolara).

Da su nas otkrili, bili bismo osuđeni na smrt. Da je porodica, koja je živela iznad nas, otkrivena da skriva Jevreje, odmah bi bila ubijena. Ljudi koji su nas krili, porodica Knispels, bili su pristojni ljudi; skromno su naplaćivali to što su nas skrivali i hranili, uprkos činjenici da su time rizikovali sopstvene živote.

Tokom godina skrivanja, roditelji su često tugovali što nisu bili dovoljno svesni onoga što je čekalo Jevreje, svakodnevno oživljavajući žaljenje i greške iz prošlosti. Ovako sam, između ostalog, i saznao za ponudu Pjaseckog da se naša porodica preseli u Ameriku.

U proleće 1944. godine, ruska vojska je oslobodila naš grad i mi smo, posle skoro dve godine, po prvi put izašli iz skloništa. Uskoro smo saznali da je od oko osamnaest i po hiljada ternopoljskih Jevreja, preživelo manje od sto pedeset.

Neke su, sa ili bez nadoknade, skrivali časni hrišćanski Poljaci. Neki su mogli da prođu kao katolici u selima i drugim manje uočljivim oblastima. Neke su spasili njihovi tadašnji ili budući supružnici.

18. januara 1945. godine, ruska vojska je, na čelu sa čuvenim vojnim komandantom, Ivanom Konjevim, oslobodila Krakov. Moja porodica se stalno selila, prateći rusku vojsku, od Ternopolja, preko Lavova, do Krakova. 22. februara smo skromno proslavili moj deveti rođendan u našem novom, velelepnom stanu u Krovoderskoj 6, koji se nalazio na poslednjem spratu luksuzne višespratnice. Ubrzo smo saznali da su

prethodni stanari bili uvaženi nacisti, koji su hitro pobjegli, ostavljajući sve stvari za sobom, pre nego što su Rusi okružili grad. Tu je ostala i kutija sa tuce kondoma, za koje smo, moj rođak, Jona Kunstler, moj brat, Arnold, i ja, mislili da su baloni. Punili bismo ih vodom i sa balkona bacali na bezazlene prolaznike. Zabava je trajala nekoliko dana, sve dok jedna od naših žrtava, sva okupana, nije pokucala na naša vrata, vičući i upućujući neprijatne uvrede mojoj majci. Izgrdili su nas i ukinuli desert posle večere.

Stan nam je obezbedio ruski pukovnik zadužen za celokupnu artiljeriju prve linije fronta. To je bio njegov znak zahvalnosti za očevo pažljivo i uspešno baždarenje velikog broja topova pod pukovnikovom komandom. Još nekoliko njih je bilo kvalifikovano za ovaj zadatak, ali je otac dobro poznao topografiju oblasti i bio je dobar matematičar, što je osiguravalo uspešno uništenje meta. Pukovnik je bio i nadareni muzičar i provodio je mnoge večeri svirajući u duetu sa majkom, on na harmonici ili balalajki, ona na mandolini ili klaviru. Tokom zatišja u borbama, provodio bi sate slušajući kako moja majka svira na klaviru i uveravao nas da ćemo ga imati u našem novom domu.

Jasno se sećam rastanka sa pukovnikom, pre nego što je napustio Krakov da bi nastavio sa borbama. Nije mnogo govorio. U pratnji svoja dva *aides-de-camp*³, želeo je da bude siguran da su moji roditelji zadovoljni stanom koji je izabrao za njih. Oni su bili oduševljeni i iznova su mu to ponavljali. Kao i uvek, mog brata i mene bi pažljivo pomilovao po obrazu i nežno nas štipnuo za nos, a onda bi nas poljubio u čelo. Snažno je zagrlio oca, potom zatražio dozvolu da zagrlji majku. Otac je pristao, zatim je pukovnik skinuo svoju vojnu kapu i predao je pomoćniku. Njegov besprekoran izgled sada je narušavala blago razbarušena kosa. Izgledao je kao krupnija i starija verzija mog oca. Dugo je grlio moju majku, bar kako se meni tada činilo. Kada je pustio iz zagrljaja, poljubio ju je u čelo, a ja sam mogao da vidim njegove suzne oči i majčine obraze vlažne od suza. Odjednom se okrenuo, ispravio leđa, zgrabio kapu iz ruke pomoćnika i dao im znak da pođu za njim. Reкао je: „Zbogom“, ne gledajući nas, lagano zamičući iza kitnjastih stepenica, koje su se oba-

³ (franc.) ađutant (Prim. prev.)

vijale oko lifta, izbegavajući moguće čekanje da lift stigne na poslednji sprat. Roditelji ga nikada više nisu videli, ni čuli za njega.

U našem prostranom, novom domu, roditelji su, po prvi put za šest godina, mogli ponovo da budu darežljivi i gostoprимljivi. Moj ujak, Marcel, mi je pričao, da bi, prilikom svake posete svojoj sestri u Ternopolju, u stanu zaticao goste od kojih je većina pobegla od nevolja u Sovjetskom Savezu. Gosti bi boravili u stanovima na spratu. Pričao mi je i da je tu sreo Menahema Begina, budućeg premijera Izraela. Tako je novi stan u Krakovu postao utočište za izbeglice, porodice u neprilici i nasumične poznanike.

Kada smo, pred kraj 1941. godine, bili primorani da se preselimo u ternopoljski geto, roditelji su nam obezbedili katolički identitet, sa nadom da će nas zaštititi od mogućeg otkrivanja. Ovaj pokušaj da osiguranju našu bezbednost upotpunili su lažnim krštenicama kao i prezimenom koje zvuči poljski (što je bilo majčino devojачko prezime: Jablonski). Odlično smo naučili katoličke molitve, i moj brat, Arnold, i ja smo se svake večeri molili Isusu Hristu, klečeći ispod krsta koji je visio iznad kreveta. Iako smo znali da smo Jevreji, isto tako smo znali da to ne smemo da priznamo i da moramo da čuvamo tu tajnu.

Jednog petka roditelji su pozvali mog brata i mene za sto da večeramo. Iznenađili smo se kada smo videli da su na stolu postavljeni belo čipkano platno, čaše za vino i vekna hala hleba. Na jednom kraju stola, pored stolice na kojoj je sedela majka, stajala su dva srebrna svećnjaka sa visokim, belim svećama. Kada smo seli za sto, otac je svečano rekao: „Večeras je posebno veče.“ Majka je, iznad upaljenih sveća, na hebrejskom izrekla tradicionalnu molitvu i lice prekrila rukama, držeći ih tako oko jedan minut. Kada je spustila ruke, rekla je: „Amin“ i na oči su joj navrle suze. Otac je blagosiljao vino po jevrejskom običaju, nakon čega smo brat i ja popili po gutljaj, praveći grimase jer nam se nije sviđelo. Otac je zatim blagoslovio hala hleb, odlomio nekoliko komada i podelio nam.

Pre jela, otac nam je rekao da on i majka osećaju da je sada bezbedno da se javno izjašnjavamo kao Jevreji, ali da i dalje budemo spremni na opasnosti. Kajao se što smo živeli u laži rekavši da bismo izdali naše

pretke i naše biće kada bismo nastavili da upražnjavamo katoličanstvo, s obzirom da to više nije bilo pitanje života i smrti. Rekao nam je da ćemo kada postanemo punoletni, brat i ja, moći sami da odlučimo o svojoj veri, ali da ćemo do tada živeti kao Jevreji i da će nas oni naučiti o judaizmu koliko god budu mogli. Posle večere je položio ruke na naše glave i blagoslovio nas.

Te noći, dok smo išli ka sobama, brat i ja smo odlučili da skinemo krst iznad kreveta. Nakon što smo ga skinuli, s poštovanjem smo ga smestili u gornju fioku bratovljevog ormarića. Te večeri je počelo naše poučavanje i nije prošao nijedan dan, a da nas roditelji nisu naučili ponešto o našoj tradiciji, istoriji ili veri.

Da bih objasnio svoje učenje, izabrao sam pet događaja u razdoblju od dvadeset pet godina, koji prikazuju svu posvećenost mojih roditelja da od brata i mene naprave „dobre Jevreje“.

Leto 1945. Krakov, Poljska

Jednog sunčanog, letnjeg popodneva, nekoliko dana posle Šabata, kada je miris jasmína zamenio aromu jorgovana, majka me je povela na Rinek, prelepi, renesansni trg, sa modernim prodavnicama i šarenilom ljudskih sudbina, koje mogu da se vide samo u velikom gradu, gde ljudi žive zajedno u siromaštvu i izobilju, ali se njihovi svetovi ne dodiruju. Pred samim ulazom na glavni trg, sedeli su beskućnici koji su u rukama ili na pločniku držali kape, tražeći pomoć. Već sam savladao najteže lekcije rata, svedočeći bedi svuda oko nas, koju sam morao da zanemarim da bih preživeo.

Dok me je držala za ruku, majka je primetila da mi je neprijatno zbog siromaštva koje me je okruživalo. Okrenula se ka meni i rekla: „Dovoljno si star da naučiš o milosrđu, i kao Jevrejin, odgovoran si da utičeš na dobrobit drugih, kad god je to moguće.“ Zatim je pokazala na mladića, koji se, sa šešišom u rukama, jednom nogom oslanjao na zid. Objasnila mi je da bi ovaj, naizgled zdravi mladić, zaradio dovoljno novca za opstanak, kada bi putnicima na železničkoj stanici pomagao sa prtljagom. Zatim mi je skrenula pažnju na starijeg, neurednog čoveka,

koji je sedeo na dronjavom koferu, dok je pored njega kapa ležala na pločniku. Bio je zapušten i prljav, zamršene, duge kose i neobrijanog lica. Čak sam i ja mogao da vidim da je pijanac. Rekla mi je: „Vidiš, ne možemo da pomognemo ovom čoveku. Sam je odgovoran za svoju nevolju i ako mu damo novac, neko će da mu ga ukrade ili će ga potrošiti na piće. On prvo mora da pomogne sam sebi, pre nego što neko drugi bude mogao da mu pomogne.“ Tada mi je pokazala stariju, povijenu ženu na drugoj strani ulice. Drhtavim rukama se oslanjala na granu drveta, koja joj je služila kao štap. Majka se okrenula ka meni i rekla: „Vidiš, ako ne pomognemo ovoj ženi, mogla bi da umre od gladi. Evo ti novac, idi do nje, ali pre nego što joj daš novac, pogledaj je u oči i dok joj ga budeš pružao, zahvali joj se.“

Uzeo sam novac i pretrčao ulicu. Ja sam još bio mali, a ona povijena, pa su se naši pogledi susreli slučajno i bez napora. Taj trenutak nikada neću zaboraviti. Oči su joj bile sitne, svetlo sive, pune suza, gotovo providne i nekako bezizražajne. Dok smo se gledali, stavio sam novac u njenu ruku i rekao: „Hvala.“ Bila je zatečena mojom zahvalnošću.

Četiri godine kasnije, bez rabina na vidiku, otac me je naučio nešto osnovnog hebrejskog i odlučio da za mene sam održi obred Bar micve. Za vreme tradicionalnog obroka, koji je usledio, pitao sam ga: „Zašto treba da gledamo siromašne u oči, kada im dajemo novac?“ Otac je odgovorio: „To je veoma važno. Siromašni ljudi se stide svoje nesreće. Mnogi prolaze pored njih, iako im neki daju novac, ne osećaju se prijatno zbog njihovog siromaštva. Time što ih gledaš u oči, pokazuješ im da saosećaš sa njima, da razumeš njihove nedaće i da si tu da pomogneš.“ Razumeo sam to, ali je pitanje i dalje lebdelo nada mnom. „Zašto *mi* kažemo hvala?“ Na šta je otac odgovorio: „Ti si, kao Jevrejin, dužan da činiš dobra dela svaki put kada ti se ukaže prilika. Ljudi u nevolji ti dozvoljavaju da činiš dobro, zato moraš da im se zahvališ na ukazanoj prilici.“

Jesen 1952. Orlean, Francuska

Negde u jesen 1952. godine, moji roditelji, brat i ja smo očekivali važnog gosta. Tada smo živeli u ulici Burgonja u broju 223 u Orleanu, u stanu

iznad jedne od naših prodavnica odeće, *La Konfjans*. Posetilac je bio sin doktora Vajsa, uglednog jevrejskog lekara iz Ternopolja. On je već neko vreme tražio moje roditelje i tek je nedavno saznao gde smo stanovali. Moji i njegovi roditelji su, pre rata, održavali srdačne odnose, iako nisu bili bliski prijatelji. Mora da je bila nedelja, jer smo svi bili kod kuće i prodavnice su bile zatvorene. Živeli smo prekoputa protestantskog hrama, ispred koga se nalazio prostrani trg, koji se za vreme službi pretvarao u parking. Posetilac je trebalo da stigne na kasni ručak i očekivali smo ga svakog trenutka. Kiša je padala danima. Ulice su bile prazne, smo bi, s vremena na vreme, ispod prozora promakao poneki kišobran. Kaldrma je sijala u različitim nijansama sive, dok smo brat, Arnold, i ja čekali, laktovima naslonjeni na okvir prozora.

Ubrzo smo videli kako se automobil zaustavlja. Za nas, dečake, to je bio znak za stanje pripravnosti. Crni, sjajni kinz ševo citroen, automobil koji su obično vozili zvaničnici, činio se još crniji i sjajnije nasuprot tamnom, kišnom nebu. Iz automobila je iskočio lepo odeveni čovek, otvorio je ogromni kišobran i pomogao putniku da izađe. Sada su zajedno izvlačili nešto iz prtljažnika, za šta smo, brat i ja, bili sigurni da je leš umotan u tkaninu. Uspaničeno smo pozvali roditelje, samo da bi nam dokazali da se plašimo umotanog tepiha. Svi smo sišli niz stepenice kako bismo dočekali goste i što brže ih zaštitili od kiše.

Proćelavi čovek, natprosečne visine, srednjih godina, besprekorno odeven, poljubio je majku u ruku i predstavio svog pomoćnika, koji je i dalje na ramenima nosio nešto, što više nije izgledalo kao leš. Pomoćnik je u znak pozdrava hitro klimnuo glavom i kucnuo potpeticama. Moj brat, Arnold, i ja smo daljim ispitivanjem paketa, zaključili da se radi o veoma glomaznom i pažljivo umotanom komadu odeće, koji je pomoćnik nosio pun dubokog poštovanja. Kada su ušli u stan, majka je predložila gostima da obimni tovar smeste na sofu i da sednu za elegantno postavljeni sto, koji je bio potpuno prekriven hranom, cvetnim aranžmanom i upaljenim svećama. Kada je otac poveo razgovor sa gostima, saznali smo da je gospodin Vajs promenio prezime u Leblan, kada je, posle rata, zbog izuzetnih zasluga i služenja Republici Francuskoj, dobio francusko državljanstvo. Nije dalje ulazio u detalje.

Gospodin Leblan nam je kazao da se odmah posle rata vratio da završi prekinute studije na uglednom univerzitetu „Gran Ekol“. Preko severne Afrike se pridružio Slobodnim francuskim snagama u Engleskoj. Zbog obrazovanja, dodeljen mu je čin oficira i komandovao je jedinicom Slobodnih francuskih snaga tokom invazije na Francusku. Bio je ranjen i visoko odlikovan za svoje vođstvo. Izgubio je oca 1941. godine u prvim danima Hitlerove invazije na Sovjetski Savez, a tek je 1945. godine ponovo video majku, kada su jevrejski posrednici uspostavili kontakt među njima. Moj otac je mogao da pretpostavi da je bio u francuskoj diplomatskoj službi na najvišem položaju i da je bio na putu do Pirinejskog poluostrva u ime francuske vlade. Takođe je u ranim posleratnim godinama, doneo neke dobre poslovne i investicione odluke.

Čim smo brat i ja sa majkom raspremili sto, naš gost je ustao. Zvaničnim glasom se zahvalio mojim roditeljima na toplom gostoprimstvu i, iznad svega, što su ostali verni jevrejskoj biblijskoj izreci „Koji spase jedan život, spasao je ceo svet“. Krenuo je ka sofi, ali ga je pomoćnik pretekao i pridržao svežanj kako bi ga gospodin Leblan odmotao. Kada je uklonio sve slojeve, u punoj dužini se prikazao kaput od nerca. Gospodin Leblan je kazao da ga je njegova majka obukla samo jednom pre nego što je, pre nekoliko meseci, umrla i da je njena želja bila da ga nasledi žena koja joj je spasila život. Zatim je iskoračio ka mojoj majci, raširio kaput, pozivajući je da ga proba.

Čim je izustio prve reči, majka je počela da plače. Bila je slične građe kao gospođa Vajs i kaput joj je savršeno pristajao. Gospodin Leblan je zamolio svog prijatelja, jednog od najuglednijih krznara tog vremena, da napravi kaput za šezdeset peti rodendan njegove majke. Pomoćnik gospodina Leblana mu je dodao posebnu torbicu iz koje je izvukao divan okruglasti šešir, koji se slagao sa kaputom, a koji je potom nežno stavio na majčinu glavu. Zatim joj je pružio odgovarajući muf u koji je odmah stavila ruke. Majka je izgledala veličanstveno i svi su pljeskali. Otac je rekao da nikada u životu nije video lepšu *bojarinu*.

Majka je zagrlila gosta i skromno se zahvalila sa tugom u glasu. Uzvratilo je zahvalivši se i poljubivši joj ruke. Zakoračio je unazad i iz unutrašnjeg džepa jakne izvadio dve koverta, jednu za mog brata i jed-

nu za mene. Gosti su išli ka već otvorenim izlaznim vratima, kada je gospodin Leblan uzviknuo: „*Oh, j'ai presque oublié!*“⁴ i iz unutrašnjeg džepa jakne izvadio belu kutijicu, predao je majci i krenuo da iziđe. Čim je majka otvorila kutiju, uzdahnula je i briznula u plač. Jecajući, bacila se u naručje gosta. Uski hodnik i prilično malo predvorje nisu mogli da prime sve nas. Brat i ja smo iskoristili tu priliku da se povučemo u kuhinju i prebrojimo naš plen. Bio je to dobar dan, odličan dan, i verovatno najbolji mesec, koji smo ikada imali.

Kada smo izišli iz kuhinje da se pridružimo roditeljima i gostima, videli smo zbunjenog oca dok mu je majka predavala otvorenu kutijicu. Otac se ozario, čim je video šta je u kutijici. Nakon što je majku pustio iz zagrljaja, gost ju je poljubio u čelo i ruke. Zatim je prekrstio ruke jednu preko druge, prineo ih grudima, čvrsto ih stavio na srce i onda na usne. Zatim se okrenuo i, u pratnji svog pomoćnika, požurio niz slabo osvetljeno stepenište.

Kada smo ostali sami, bilo nam je potrebno da se presaberemo, duboko udahnemo i čujemo majčinu davno zaboravljenu priču.

U rano leto 1944. godine, majka je, jednom prilikom, otišla na ter-nopoljsku pijacu, gde su seljaci svaki dan prodavali proizvode od mleka, živnu i drugu robu. Tu je sreła gospođu Vajs, koju na prvi pogled nije prepoznala. Gospođu Vajs su negde na selu, u ratu, spasili neki pošteni seljaci. Izgledala je stara, krhka i siromašna. Nije mogla da preživi bez pomoći. Majka joj je dala deo novca koji je ponela za kupovinu, ali je odmah shvatila da to ni blizu nije dovoljno da gospođa Vajs preživi do kraja rata i da pronađe svoje jedino dete, koje je, bila je sigurna, prežive-lo rat negde u Francuskoj.

Majka je uvek uza sebe nosila nešto novca, nakita ili zlatnika za slu-čaj nužde, što je krila od oca. Nosila je i neke manje vredne, austrijske ili ruske zlatnike. Tog dana je kod sebe imala samo novčić od dvadeset dolara. Dala ga je gospođi Vajs, koja je, duboko dirnuta, zagrlila majku, poljubila joj ruke i smeteno nestala u masi ljudi. Bila je prefinjena žena i svesna vrednosti poklona.

4 (franc.) Umalo da zaboravim! (Prim. prev.)

Taj jedan zlatnik je za to vreme predstavljao vrednost miraza siromašne jevrejske mlade ili dvogodišnje radničke nadnice. Kada se majka vratila iz kupovine, ispričala je ocu o susretu, rekavši samo da je novac, namenjen za kupovinu, podelila sa gospođom Vajs.

I dalje pamtim prizor, kako su kasnije te večeri, uz slabu svetlost sveća, roditelji sedeli za stolom, nežno priljubljeni jedno uz drugo. Otac je bio sa majčine leve strane, držeći njenu desnu ruku u svojoj levoj, često je ljubeći. Njegova desna ruka je obavijala majčin struk, dok ga je ona svojom levom rukom milovala po vratu. Bili su tako blizu, tako puni ljubavi, taaaako jedno. Otac nam se onda obratio: „Deco, želim da vam kažem da sam oduvek znao da vaša majka krije nešto novca i zlatnika od mene i bio sam ponosan što mogu to da joj priuštim, jer sam znao da se tako oseća sigurnijom.“

Kasno leto 1953. Orlean, Francuska

Svako leto sam šest nedelja provodio sa engleskom porodicom, kako bih naučio jezik. Dok sam izlazio iz voza, video sam majku i oca kako me, kao i uvek do sada, čekaju na koloseku prepune železničke stanice u Orleanu. Nakon što su me oboje dugo i nežno grlili, otac mi je rekao: „Imamo iznenađenje za tebe. Pođi s nama.“ Išli smo stotinak metara do garaže. Bilo je prohladno popodne, duvao je slab vetar, vreme je bilo slično kao u Engleskoj. Nebo je bilo oblačno i sivo i najavljivalo je jesen. Nisam imao pojma šta da očekujem. Kada smo ušli u garažu, zaustavili smo se kod prvog automobila sa leve strane: prelepog, novog, kao ugalj crnog, u to vreme skupocenog pežoa 203. Imao je tablice sa oznakom „777BG-45“, što mi je bilo neobično. Znao sam da broj četrdeset pet označava orleansku oblast.

Otac me je zagrlio. Kada me je, posle nekog vremena, pustio iz zagrljaja, predao mi je ključeve i rekao: „Volimo te. Dobar si momak i dobar sin. Ovo je tvoje.“ A zatim je dodao: „Nadamo se da ćeš se setiti da ponekad provozaš i svoje roditelje.“

Uskoro sam saznao da je otac tražio uslugu od gradonačelnika: posebne tablice za novi auto svog sina. Objasnio mi je zašto je izabrao

baš ove oznake. B je označavalo *bon* (dobar), *beau* (zgodan) ili *brave* (hrabar); G je označavalo *gosse* (dete), *gamin* (mališan), ili *garçon* tj. *gars* (momak). Drugim rečima, dobro dete, hrabri mladi čovek, ili zgodni momak. Tri sedmice su bile sasvim druga priča. Bile su predmet dugih podučavanja. Znao sam mnogo o tome, ali ukratko: broj sedam je najvažniji broj u jevrejskoj numerologiji. Prva sedmica je bila za sreću i roditelji su se nadali da će me zaštititi od nevolja. Druga sedmica je trebalo da me podseti da sedmi dan u nedelji, Šabat, kad god je moguće, provedem sa svojom porodicom, ne u dugim molitvama, već u zajedništvu, čitajući, svirajući na violončelu, prisećajući se prošlosti i planirajući budućnost. Treća sedmica je trebalo da me podseti da, kada postanem lekar - bez ikakvog pritiska, jer je moj brat, Arnold, već bio u medicinskoj školi u Parizu – jedan dan u nedelji posvetim lečenju siromašnih, kao moj ujak Marcel. Trebalo je da me podseti da uvek budem ljubazan prema zaposlenima, da im obezbedim odmor posle sedmočasovnog rada (ako ne i pre), kako Bog zapoveda, jer čak i zemlja treba da odmara u sedmoj godini, nakon što je šest prehranjivala čovečanstvo.

Nekoliko nedelja kasnije, vozili smo se od Orleana prema Fontenblou. Otac je sedeo iza mene, a majka pored mene, držeći korpu za izlet pored stopala. Nakon oko pola sata voženje po autoputu, majka mi je dodala sendvič umotan u masni papir. Pojeo sam sendvič u dahu, spustio prozor i izbacio papir. Baš kada sam razmišljao da zamolim majku da mi sipa šolju čaja iz termos, otac me je, oštrim ali ljubaznim tonom, zamolio da zaustavim automobil. Pretpostavljao sam šta me čeka. Rekao mi je: „Severku“ – deminutiv od Severin – „znaš da nije trebalo da baciš papir kroz prozor. Idi pokupi ga i daj ga majci da može prikladno da ga odloži.“

Iskočio sam iz automobila i otrčao da kupim *mog* papir, vodeći računa da ne dodirnem ostalo tuđe smeće koje je ležalo uz put. Našao sam ga posle minut ili dva. Vratio sam se do automobila i predao ga majci, koja mi je pokazala da ga odložim u deo korpe za smeće. Spremao sam se da nastavim vožnju, kada me je otac zaustavio pre nego što sam upalio motor: „Severku, vidim kroz zadnje staklo, da tamo ima još

smeća. Molim te, pokupi ga i odloži ga pravilno.“ Psujući u sebi, nerado sam se vratio i pokupio nekoliko komada smeća, koje su bacili drugi ljudi. Kada sam se vratio do automobila i ponovo se spremao da upalim motor, otac me je dodirnuo po ramenu i rekao: „Čekaj, pre nego što nastavimo.“ Duboko sam uzdahnuo i uvalio se u sedište čekajući novu pridiku.

Svakoj pridici, svakoj kritici, svakoj zamerci, svakoj ispravci, koju bi roditelji uputili bratu ili meni, prethodilo bi „Volim te... ali...“ ili „Mnogo te volimo... ali...“ Mrzeo sam to tada i priželjkivao da me manje vole, a da me više ostave na miru!

Majka je nastavila da me podučava, čak i na posmrtnoj postelji. Prilikom jedne od mojih poslednjih poseta, rekla mi je: „Deca nisu odgovorna za očekivanja, nadanja i snove svojih roditelja,“ i ne mogavši da se kontroliše, dodala, „ti si ispunio skoro sva naša očekivanja.“

Skoro sva?! Nisam morao ni da pitam gde sam omanuo. Znao sam. Iako sam stigao do doktorskih studija na univerzitetu UCLA, nikada nisam završio svoju doktorsku disertaciju. I dan-danas mi je žao zbog toga. Kada sam postao otac i kada sam ostao bez roditelja, razumeo sam koliko su se moji roditelji plašili za budućnost i opstanak svoje dece – naravno, nisu bili dovoljno jaki, dovoljno pametni, ni dovoljno spremni za ono što ih je čekalo za života. Postavlja se pitanje: da li taj strah, koji se prenosi sa generacije na generaciju, tera Jevreje da budu tako zahtevni roditelji?

Sada, udobno zavaljen u sedištu, bio sam spreman za očevu lekciju. „Sine, pogledaj oko sebe. Vidiš li sve ove automobile, pešake, bicikliste i motocikliste? Kada bi svako od njih bacio po komad smeća na put, živeli bismo u ogromnoj, pretrpanoj kanti za đubre. Nama, Jevrejima, je Bog dao zadatak da ovaj svet ostavimo boljim, nego što smo ga zatekli. *Tikun Olam.*“

Kada sam odrastao, nedostajale su mi sve pridike, kritike i primedbe, shvatio sam da sam zapamtio roditeljske lekcije. Sada, sa osamdeset četiri godine, ni čačalicu ne bih izbacio kroz prozor automobila. I danas se sagnem da pokupim smeće koje su drugi ostavili za sobom.

Leto 1954. Pariz, Francuska

Bio sam u poseti kod svog najboljeg prijatelja, Mišela Faržoa. Obojica smo upravo dobili maturske diplome i već nekoliko dana smo slavili završetak gimnazije. Tada sam prvi put okusio zrelost, koju sam dočekao uz neskriveni optimizam i oduševljenje. Osećao sam neprijatni strah, koji se javlja tokom retkih trenutaka u životu, kada završimo jedno putovanje, a još nismo otpočeli novo. Gledao sam u nepoznati put ispred sebe, zamišljajući šta mi donose oblaci na horizontu.

Mišel je bio moja srodna duša i moj omiljeni saučesnik. Ići u Pariz značilo je odsesti u ogromnom stanu njegovih roditelja, koji se nalazio u modernoj ulici ovog velikog grada. Mišelov otac je bio predsednik Vrhovnog kasacionog suda, istovremeno na prestižnoj poziciji glavnog savetnika u konsultantskoj kući Lazar Frer, koja je pripadala i koju je vodila ista jevrejska porodica, još od osnivanja u devetnaestom veku i koja je bila jedna od najmoćnijih državnih banaka. Cenio je Mišelo i moje blisko prijateljstvo i uvek je bio topao i ljubazan domaćin kad god sam boravio kod njih. Mišelova majka, energična domaćica i ozbiljna antisemitkinja, me je prihvatila posle prve večere u njihovom domu, kada sam joj pomogao da pospremi sto (kako me je majka naučila), dok se ostatak porodice povukao u salon na piće i desert. Iako Jevrejin, bio sam podnošljiv i izuzetno „dobar Jevrejin“.

Tih dana, provedenih u Parizu, u mladalačkom zanosu, uživali smo u lakoj zabavi, družili se sa devojkama, posećivali matinee i krstarili ulicama u mom dragom pežou. S druge strane, noći su bile ozbiljnija priča i vraćale su nas u svet iz koga je Mišel poticao. Bile su ispunjene uštogljenim, formalnim večerama koje su priređivale neke od najuglednijih pariskih domaćica, gde se svaki gost i komad garderobe pomno ispitivao i ocenjivao. Kada smo Mišel i ja bili zajedno, mogli smo da prozremo kroz svu neprirodnost i te večere su za nas postale razigrano pozorište. Gledali smo kako svi oko nas, uz suzdržanu samosvesnost, pričaju o rizicima u svetu pariskog visokog društva. Mi smo to prihvatili i smejali se svemu. Za mene su to bile prave lekcije, i život koji je bio toliko različit od života koji sam vodio sa svojom porodicom u malom

gradu, Orleanu. Ipak, uprkos uzbuđenju koje sam osećao dok sam bio sa najboljim prijateljem i svedočio najdivnijim momentima sjajnog grada, večera kojoj sam se najviše radovao, bila je ona koju bismo, Mišel i ja, podelili sa mojim ujakom i ujom. Ujak je bio devet godina mlađi od majke i moj heroj.

Voleo sam da vidim ujaka Marcela (Manuela) više nego ikoga na svetu. Uz roditelje, bio je jedan od mojih najvažnijih uzora i učitelja. Bio je pravi drugar i mislio sam da sve zna. Bio je definicija renesansnog čoveka: zubar i lekar, tečno je govorio pet jezika, vrhunski skijaš i nagrađivani plivač, violinista i poznat u Krakovu po tome što je spasao dečaka od davljenja u Visli.

Ali povrh svega, bio je primer čoveka koji nikada nije prestajao da ide napred. Svaka prepreka, služila je kao razlog za šalu ili kao stepenik bliže novom dostignuću. Dok je studirao medicinu u Milanu, tokom godina koje su prethodile ratu, Musolini ga je izbacio kao degradiranog Jevrejina. Nakon proterivanja nije mogao da osigura mesto u Medicinskoj školi u Francuskoj, tako da je, bez negodovanja, stekao diplomu zubara. Kasnije, kada je bio u prilici, stekao je i diplomu iz medicine. Zatim je, dok je služio u francuskoj vojsci kao oficir, tokom Drugog svetskog rata, postao nacistički ratni zarobljenik, koji je čak tri puta bežao iz zarobljeništva. Na kraju je stekao takvu slavu među nemačkim stražarima da su ga, skoro iz milja, zvali „turista“. Posle rata je greškom proglašen mrtvim, dodeljena mu je medalja časti i posthumno francusko državljanstvo. Francuzi mora da su se iznenadili, kada se vratio iz Rusije i zahtevao svoje počasti. Zatim je, kasnije u životu, postao vanredni profesor medicine u jednoj od najvećih bolnica u Francuskoj, L'opital Sant-An.

Zbog doze humora kojom je pričao ove priče, znam da nijedna nije služila kao izgovor za poraz, već kao podsticaj da ide dalje i čini više. Na početku večere, dok smo Mišel i ja pričali o svojim planovima o nastavku obrazovanja, ujak je proročanski rekao: „Svet se ne deli na bogate i siromašne, niti na aristokratiju i građanstvo, već na obrazovane staleže i neobrazovanu masu. Jevreji su ovo razumeli mnogo vekova pre hrišćanske ere.“ Pred kraj večere, dok je ujna raspremala sto, a Mišel izašao

na balkon da popuši cigaretu, ujak me je neočekivano pitao: „Severku, šta si danas naučio?“ Razmislio sam i jedino čega sam mogao da se setim je da sam sa Mišlom pričao o devojkama koje su nam se dopadale, automobilima, motorima i farmericama. „Ništa“, odgovorio sam. Zatim me je pitao: „Jesi li Mišela naučio nečemu?“ Odgovorio sam: „Ničemu važnom.“

Ujak mi je dobrodušnim glasom rekao: „Na bankovnom računu svog života juče si imao dvadeset hiljada dana. Danas ti je ostalo devetnaest hiljada devetsto devedeset devet. Svaki dan, kada ništa ne naučiš ili nikoga ne podučiš nečemu, je protraćen dan.“ Od tada nisam otišao na spavanje, a da nisam postigao jedan ili oba ova cilja.

Oko 1969. Los Anđeles, Kalifornija

Jednog popodneva, rabin Liberman i kantor Valfiš, duhovne i organizacione vođe naše sinagoge, skupštine Bet Izrael, došli su u našu salu na sastanak. Zamolili su mog oca da pomogne u finansiranju obimne rekonstrukcije hrama. Rabin i otac su se veoma uvažavali. Iznoseći slučaj, kantor je objasnio da je jedan broj vernika dao deo finansijskih sredstava za preuđenje, ali da veliki deo neophodnih sredstava ne može biti obezbeđen sve dok se predsednik odbora ne obaveže da će da pokrije polovinu preostalih predviđenih troškova. Tek je trebalo da obezbede finansiranje ostatka budžeta.

Tek što su počeli da obrazlažu slučaj, otac je prekinuo njihovo izlaganje obećavši da će pokriti nedostatak. Beskrajno su nam se zahvalili i rekli da je ovo bio najbezbolniji pokušaj da osiguraju sredstva za sinagogu. Zatim su ustali i toplo nas zagrlili.

Tek što su izišli, otac mi je naložio da hitno pošaljem prvu polovinu iznosa koji smo obećali, kako bi radovi mogli da se nastave bez daljeg odlaganja. Uputio me je da ostavim i naznaku da obećavamo da će ostatak novca biti uplaćen odmah nakon zahteva. Nastavio je da mi objašnjava da obećani novac, koji se odmah pošalje, vredi duplo više i podsetio me je na Majmonidova uputstva u vezi sa dobročinstvom. Svu mudrost očevog saveta uvideo sam nekoliko decenija kasnije, kada

je, Stiven Hiter, tadašnji poznanik, koji je postao dobar prijatelj, čuo za moje napore da oživim jevrejski život u Poljskoj, bez ikakvog zahteva i predloga s moje strane, poslao značajan iznos kako bi mi pomogao u tome. Prilično velika donacija je, zbog njegove hitrosti, zaista vredela duplo više od iznosa koji je poklonio.

Oko godinu dana kasnije, kantor Valfiš, koji nam je svakog petka donosio hala hleb i slatkiše, običaj koji je održavao do smrti, došao je ponovo da poseti mog oca. Rekao mu je da je bogati predsednik upravnog odbora, a koji je preživio Holokaust, prihvatio ponudu skupštine da se njegovoj porodici ukaže čast za doprinos, velikom, javnom izjavom zahvalnosti, koja bi se prostirala na oko tri metra duž istočnog zida predvorja hrama. Pitao je oca da li bi bilo u redu da se i našoj porodici ukaže čast sličnom izjavom zahvalnosti na suprotnom zidu. Otac mu je, bez oklevanja, rekao da našoj donaciji nisu potrebna priznanja. Kantor je bio iznenađen, a ja razočaran. Zahvalio se i otišao, a ja sam, iako sluteći odgovor, pitao oca zašto nije prihvatio ponudu. Rekao mi je: „Donaciju smo dali kao *Cedaka*⁵. Nismo to uradili zbog reklamiranja i javnosti.“

Otac je preminuo 1972., majka 1980. godine. Nedugo posle toga, sreo sam rabina Libermana, na letu od Nju Jorka do Los Anđelesa. Kada je bilo dozvoljeno da ustanem sa sedišta, pošao sam da ga potražim i obradovao sam se kada sam video da je sedište do njegovog slobodno. Nakon toplog pozdrava, ponudio mi je da sednem pored njega. Bio je tužan zbog očeve smrti, rekavši mi da mu mnogo nedostaje. Na moju radost, počeo je da se priseća mnogih razgovora koje je vodio sa ocem. Rekao mi je koliko je uživao u očevom dubokom razumevanju Tore i Talmuda, i da je naročito cenio očevu stalnu težnju za znanjem. Onda je, pred kraj leta, rekao nešto što i dan-danas pamtim: „Tvoj otac je bio redak spoj. Bio je dobro odgojen, gospodin, formalno obrazovan, neverovatno načitan i veoma pametan. Bio je dobar učitelj i još bolji učenik.“ Nakon male pauze je nastavio: „Tvoji roditelji su bili prava vrednost skupštine. Molim se za njih i zahvaljujem Bogu što ih je spasio od zver-

⁵ Cedaka (Tzedakah) se odnosi na versku obavezu da se čini ono što je ispravno i pravedno, što judaizam ističe kao važan deo življenja duhovnog života. (Prim. prev.)

stva.“ Zatim je zaključio: „Tvoj otac je bio srećan čovek, jer je za ženu imao tvoju majku. Ona je bila izuzetna. Bila je jedinstvena, ne samo zbog elegancije i otmenog držanja. Bilo je to nešto urođeno, što niko nije mogao da oponaša i što niko nije mogao da joj oduzme.“

Zarad dobrobiti naše porodice, da ne bismo dozvolili da nam holokaust uzme više od onoga što je već uzeo, moji roditelji su u ponašanju održavali neku vrstu nepotkupljive čestitosti. Uprkos tome, zbog boli i straha, do kraja života nisu mogli mirno da spavaju.

Ceo svoj život nisu mogli da shvate šta se to dogodilo. Za njih su Nemci bili civilizovan i razuman narod. Činilo se da su Jevreji i katolici pronašli način da žive zajedno. Zašto Amerika nije pružila pomoć prognanima? Šta je sa Saveznicima? Ova pitanja su ih mučila celog života. Nakon što su oboje preminuli, na sebe sam preuzeo zadatak da pokušam da nađem objašnjenje za događaje koji su skoro doveli do apokalipse.

Drugo poglavlje

Nastanak mita o hrišćanstvu

„Ovaj mit o Hristu nam je dobro poslužio.“

Papa Lav X, 1514.

J oš nekoliko vekova pre Hrista počeli su da bujaju mistični kultovi i religije. Mitraizam je bila religija koja se izdvajala od drugih. Njeni počeci mogu da se prate do zoroastrizma u sedmom veku pre nove ere. Bar dva rimska cezara su upražnjavala mitraizam. Bila je omiljena vera među vojnicima tog doba, naročito među rimskim legionarima.

Najveći nedostatak joj je bio što je isključila žene. Mitraizam je vekovima putovao od Azije do Persije, Sirije i Grčke i konačno do Rima, nakon što su generali Aleksandra Velikog podelili njegovo carstvo.

Na svom putovanju kroz civilizacije, mitraizam se prilagođavao pojedinačnim potrebama naroda, da bi konačni oblik dobio u Rimu oko prvog veka pre nove ere. U Rimskom carstvu, sve do Engleske, pronađeno je na stotine molitvenih hramova, koji su postojali vekovima pre dolaska hrišćanstva.

Bog u mitraizmu, *Sol Inviktus* (Nepobedivo Sunce), je bio previše moćan da bi neposredno prišao svojim vernicima. Sa devicom, Boginjom Anahitom, začeo je sina, Mitru, koji je bio njegov predstavnik na zemlji. Mitra najzad izlazi iz pećine u kojoj je rođen i odrastao. Prema legendi:

1. Mitra je rođen 25. decembra i njegovom rođenju su prisustvovali pastiri
2. smatran je velikim putujućim učiteljom
3. imao je dvanaest sledbenika

4. njegovim sledbenicima je obećana besmrtnost
5. činio je čuda
6. žrtvovao je sebe zarad mira u svetu
7. sahranjen je u grobnici i posle tri dana vaskrsao i uzdigao se na nebo
8. njegovo vaskrsenje se slavilo svake godine
9. nazvan je „Dobrim Pastirom“ i predstavljan simbolima jagnjeta i lava
10. opisivan je kao: „put“, „istina“, „svetlost“, „iskupitelj“, „spasitelj“, „mesija“
11. nedelja je bila njegov sveti dan (tj. dan boga sunca), „Gospodov dan“
12. njegov glavni praznik se slavio na dan današnjeg Uskrsa
13. njegova religija je imala segmente Evharistije, ili „Tajne večere“, gde je Mitra ukazao: „Koji jede telo moje i pije krv moju, u meni prebiva i ja u njemu i imaće život večni.“

Nekoliko decenija nakon navodne Hristove smrti, na scenu dolazi Saul iz Tarsusa, prvi hrišćanski istorijski lik. Iako ne znamo tačan datum njegovog rođenja i smrti, istoričari se slažu da je od nekolicine poslanica koje su mu pripisane, verovatno sedam pripadalo njemu.

Saul iz Tarsusa je rođen u religioznoj jevrejskoj porodici i dobro je poznao mitraizam, kako je Tarsus bio verski, poslovni i obrazovni centar i budući univerzitetski grad. Saul je vešto spojio dve najuticajnije religije tog vremena, judaizam i mitraizam, i ponudio nadu beznadežnima obećavajući i opisujući dolazak dugo iščekivanog Mesije, Isusa Hrista. Saul, danas poznat kao Sveti Pavle, je bio svedok i dobar poznavalac upražnjavanja mističnih religija, različitih kultova i judaizma. Zaslužan je što njegovo doba poznajemo bolje od ostalih.

Saul je verovatno težio da osnuje religiju koja bi zadovoljila sve. Skoro je i uspeo u tome, jer je, u roku od nekoliko vekova, osim Jevreja, većina mediteranskih i evropskih naroda prihvatila hrišćanstvo.

Za razliku od mitraizma, hrišćanstvo je prihvatilo sve svoje vernike. Hristova majka, Marija, je imala posebno mesto u novoj religiji, iako su žene u hrišćanskim religijama imale, i još uvek imaju, podređenu

ulogu. Bilo je potrebno nekoliko vekova da se hrišćanstvo objedini, s tim što se izmene, dopune i ispravke dešavaju i danas.

Sigurno znamo da je Konfučije postojao, iako je živeo oko šest vekova pre nove ere. Takođe sa sigurnošću znamo da je Sokrat živeo pet vekova pre nove ere i da nije ostavio nijednu pisanu reč. Znamo i da je Diogen, problematični filozof, kiničkog pravca, živeo četiri veka pre nove ere. Kao rezultat upoređivanja izveštaja, istoričari mogu da potvrde da je Diogen u sred dana, šetao ulicama Atine sa fenjerom u ruci, tražeći poštenog čoveka, koga nikada nije našao. Ipak, istoričari ne mogu da potvrde da je postojao Isus Hrist, biblijska ličnost, jer se hrišćanstvo oslanja na zapisivanja ljudi, koji nikada nisu videli Hrista, niti ga čuli kako govori. Shodno tome, nemamo iskaze očevidaca ili dokaze iz prve ruke o Mesiji, Isusu Hristu.

Nakon što su izbavljeni od drugog vavilonskog ropstva, Jevreji su se, sa Grcima i Rimljanima, nadmetali oko opismenjavanja (skoro deset odsto stanovništva Judeje i Samarije je već bilo pismeno ili polupismeno), a ipak apostoli i istoričari ne mogu da se saglase oko toga kako je Hrist izgledao. U Novom zavetu stoji da su Pontije Pilat i njegova žena, Klaudija, bili pismeni. Kako su bili blisko umešani u Hristovo suđenje, presudu i njeno izvršenje, očekivali bismo da su ostavili neki zapis, a opet, on ne postoji. Ovo su samo neki činioци koji seju sumnju među naučnicima i istoričarima vezano za postojanje biblijskog Isusa Hrista.

Stvaranje žrtvenog jarca

Potpuno zbunjuje osuda Jevreja za Isusovu smrt. Poznato je da je Pontije Pilat bio okrutni i bezosećajni prokurator, koga je lokalno stanovništvo preziralo. Osudio je hiljade Jevreja raspećem na krst, zbog najmanjeg prekršaja. Bio je toliko surov, da ga je Rim konačno opozvao zbog okrutnosti, a opet, Novi zavet ga opisuje kao pravednog i pristojnog čoveka.

Takođe, ako je Isus Hrist postojao, nesumnjivo je bio rabin, jer čak i Novi zavet kaže da ga je Juda zvao „rabi“ što je označavalo mudraca. U analima jevrejske istorije nigde ne stoji da se raspeće primenjivalo